

KAP. 2.

Samandráttur av álitinum

Arbeiði nevndarinnar

1. apríl 1993 samtykti Føroya landsstýri at seta nevnd at kanna stýrisskipan Føroya. Setningur nevndarinnar var:

- 1) at kanna og lýsa lógargrundarlagið undir stýrisskipanini og umboðsvaldinum og gera eina metan av, um henda lóggáva er hóskandi longur, herundir arbeiðsbýtið millum lóggevandi og útinandi valdið,
- 2) at lýsa munin millum landsstýrið sum kollegium og ráðharrastýri,
- 3) at gera uppskot til stýrisskipan, sum byggir á eitt ráðharrastýri og í hesum sambandi meta um, hvørji krøv ein tilík skipan setir til umsitingina og kostnaðin av hesum,
- 4) at lýsa, hvørjar stýrisskipanarreglugerðir eru neyðugar afturat, um Føroyar skulu hava fult sjálvstýri.

Í álitinum verður gjølla greitt frá stýrisskipanarviðurskiftum Føroya fram til 1940, støðuni undir seinna heimsbardaga og lögfrøðiliga grundarlagnum undir galdandi stýrisskipan frá 1948. Nevndin umrøðir fíggarviðurskifti Føroya og ger ummæli av stýrisskipanini. Í kap. 7. hevur nevndin gjørt uppskot til nýggja lóg um stýrisskipan Føroya. Álitid lýsir eisini stutt, hvørjar stýrisskipanarreglur eru neyðugar afturat, um Føroyar skulu hava fult sjálvstýri.

Í arbeiðinum hevur nevndin kannað stýrisskipanirnar í eitt nú Danmark, Noregi, Svøríki og Íslandi, og við uppskotinum mælir nevndin til at laga stýrisskipanarviðurskifti Føroya eftir skipanunum í okkara grannalondum.

Galdandi stýrisskipan

Stýrisskipanarlógin ásetir innanhýsis valdsbýtið í Føroyum. Nevndin vísir á, at skipanin í okkara grannalondum við tríbýti av valdinum millum lóggevandi, útinandi og dømandi valdið ikki er galdandi í Føroyum.

Dømandi valdið er hjá dómstólum ríkisins. Hetta er felagsmál, sum heimastýrið ikki hevur yvirtikið, og løgting og landsstýri hava onga ávirkan á dømandi valdið. Lóggevandi og útinandi valdið er hjá løgtinginum. Tó hevur landsstýrið stóran part av fyrisitingini um hendi, men tað má geva seg undir løgtingsins avgerðir og hevur ikki endaligt fyrisitingarligt vald.

Fyri 1940 var løgtingið eitt fyrisitandi ráð, og ein landsnevnd virkaði tingsins vegna millum tingseturnar. Í 1948 fekk løgtingið lóggevandi

myndugleika í yvrtiknum málum, og landsstýrið kom í staðin fyri landsnevndina. Landsstýrið fyrísat eisini, meðan lögtingið var saman, men viðgerðin í 1948 av uppskotinum til stýrisskipanarlóg vísir, at ein meiriluti í lögtinginum var ímóti, at landsstýrið skuldi hava endaligt fyrisitingarligt vald.

Niðurstøðan hjá nevdini er, at týðningarmesta brekið í núverandi stýrisskipanini er, at politiska ábyrgdin er forfjónað. Eingin politikari hevur persónliga ábyrgdina av fyrisitingini. Landsstýrið er kollegium. Øll uppskot, sum skulu leggjast fyri lögtingið, skulu viðgerast og samtykkjast á landsstýrisfundi og somuleiðis allar týðandi avgerðir.

Teir einstøku landsstýrismenninir hava sera avmarkaðar móguleikar fyri at taka fyrisitingarligar avgerðir. Í nógvum og støðugt fleiri málum fremur landsstýrið fyrisitingina saman við lögtingsnevndum, eitt nú í fíggar- og fiskivinnumálum.

Nevndin heldur, at verandi skipan og væntandi fyrisitingarlig ábyrgd føra til:

- At kanningar av politiskum avgerðum og eftirlitið aftaná verður forsømt.
- At politiskar semjur ofta koma í staðin fyri sakliga og rætta málsviðgerð.
- At formligu krøvini til lógararbeiðið verða førsømd.
- At fyrisitingin verður veik, tí politiska ábyrgdin av henni er forfjónað.
- At rættartrygdin hjá borgarunum er tilvildarlig.
- At eftirlitið við inntøkum og útreiðslum hjá tí almenna hevur verið ov veikt.
- At almennar politiskar avgerðir av hægri fyriskipaðum slagi verða forsømdar.

Út frá hesi niðurstøðu mælir nevdin til, at lögtingið bert skal hava lóggávuvald og ongan fyrisitandi myndugleika í nøkrum líki. Nevndin heldur, at tað altíð má vera soleiðis, at tað fær avleiðingar fyri ein persón, sum setir lóggávuna í Føroyum til viks. Løgtingsmenn standa bert til svars fyri sínum veljarum, og seta teir lóggávuna til viks, fær tað ikki rættarligar avleiðingar.

Tí eigur alt fyrisitingarligt vald at verða lagt til landsstýrið, sum mótvegis lögtinginum hevur rættarligu og politisku ábyrgdina av, at lóggávan verður hildin uppi. Teir triggir stovnarnir, sum býta valdið í landinum – lóggevandi, úttinnandi og dømandi valdið – skulu ansa eftir hvør øðrum og tryggja eina javnvág.

Nevndin mælir somuleiðis til, landsstýrið verður broytt frá kollegie til ráðharrastýri. Verandi kollegialskipan hefur helst verið hóskaði tey fyrstu árinu undir heimastýrinum, tí yvirtiknu málsøkini vóru ikki so arbeiðskrevjandi. Men síðan fyrisingin av teimum krevjandi skúla-, heilsu- og almannamálunum er yvirtikin eftir grein 9 í heimastýrislógini, og landsstýrið í stóran mun hefur lagt seg út í vinnulívsmál, er talið av málum, sum landsstýrið viðger, sera nógv vaksið.

Hjá einum kollegiestýri hefur hetta við sær, at málsviðgerðin gongur sera seint. Fyrst skulu málini viðgerast í fyrisingini, og síðan skulu tey í flestum forum leggjast fyri landsstýrisfund til avgerðar.

Nevndin heldur, at við hesi skipan kunnu mál verða knýtt saman í politiskum semjum, og harvið er vandi fyri, at avgerðirnar ikki fylgja galdandi dómsvenju um, at ein og hvør fyrisingarlig avgerð – fyri at vera lóglig – skal verða grundgivin sakliga. Samstundis førir manngongdin við sær, at heildarsjónarmið verða fjónað.

Bæði politiska og rættarlaga ábyrgdin er ógreið í einum kollegialum stýri. Landsstýrismenn kunnu koma í ta støðu, at teir skulu fyrisita avgerðir, sum teir ikki taka undir við, og skal hvør einstakur landsstýrismaður hava rættarlaga ábyrgd eftir lógini um ábyrgd landsstýrismanna í øllum málum, sum hann atkvøður fyri á landsstýrisfundi, er neyðugt, at hann setir seg gjølla inn í málsøkini hjá øðrum landsstýrismonnum. Tá fyrisingin skal fremjast saman við eini lögtingsnevnd, er ábyrgdin so ógreið, at ongin veruliga hefur ábyrgd, heldur nevndin.

Í einum ráðharrastýri kann hvør einstakur landsstýrismaður taka avgerðir á sínum málsøkjum, og landsstýrisfundirnir hava meira til endamáls at samskipa arbeiðið hjá landsstýrinum.

Samstundis hefur landsstýrismaðurin bæði politisku og rættarlugu ábyrgdina av málsøkinum og allari fyrisingini á økinum. At ein landsstýrismaður hefur politiska ábyrgd ber í sær, at fyrisitur hann ikki sítt málsøki, sum ein meiriluti í lögtinginum ynskir, kann meirilutin samtykkja, at hann skal leggja frá sær. At ein landsstýrismaður hefur rættarlaga ábyrgd, ber í sær, at hann kann setast til svars fyri einum rætti, um hann brýtur føroyska lóggávu í síni embætisfærslu.

Nevndin heldur somuleiðis, at neyðugt er, at greiðar reglur verða settar fyri einum býti av arbeiðsøkinum millum fyrisingina og landsstýrismenninar. Har lóggávan greitt ásetir, hvussu fyrisingin skal fara fram, er ongin orsök til, at landsstýrismaðurin tekur støðu. Hann kann í staðin nýta sína orku til at taka sær av prinsipiellum málum og til at

seta í verk nýggj tiltøk, umframt at hava eftirlit við fyrisitingini, sum hann hevur politisku og rættarligu ábyrgdina av.

Nevndin vísir á, at tað unga føroyska heimastýrið ongantið veruliga hevur tikið støðu til, hvussu fyrisitingarverkið skal skipast. Nevndin mælir til, at sett verður í verk ein føroysk verklig útbúgvingarskipan, sum kann geva nýútbúnum embætismonnum upplæring og endurbúgva eldri embætismenn.

Nevndin vísir á, at skipað eru fleiri ráð og nevndir, sum hava fyrisitingarligt vald, og heldur, at ikki er rætt at hava tilíkar nevndir, um tær skulu taka sær av vanligum politiskum áhugamálum. Landsstýrið hevur politisku ábyrgdina, og tí er óheppið, at landsstýrið fyrisitur eitt øki saman við øðrum politiskum valdi, sum ikki hevur politiska og rættarliga ábyrgd. Hinvegin heldur nevndin, at tað eigur at bera til at leggja fyrisitingarliga avgerðarrættin á ávísam nærri ásettum avmarkaðum málsøkjum til nevndir. Hesar nevndir skulu setast við heimild í løgtingslógum, men landsstýrið skal altíð velja umboðini.

Nevndin heldur, at verandi mannagongd við skipan av landsstýri ber í sær, at samráðingarnar um samgongu gerast drúgvur og merktar av, at einstakir tingmenn vilja hava seráhugamál við í samgonguskjalið, og hetta førir við sær, at politikkurin, sum landsstýrið setur út í kortið, ikki verður av nóg høgum fyriskipaðum slagi, men í ov stóran mun fer út í smálutirnar.

Nevndin vísir á, at tað er ikki heppið, at løgtingið velur landsstýrið, tí við hesum ásetir løgtingið fyrisitingarpolitikkin. Løgtingið eigur ikki at velja fyrisitingarliga valdið, men heldur at kunna seta tað úr starvið. Eftir verandi skipan noyðist landsstýrið ella ein landsstýrismaður ikki at leggja frá sær, um ein meiriluti í løgtinginum er ímóti honum.

Alment um uppskotið til nýggja stýrisskipan

Høvuðsendamálið við uppskotinum hjá nevndini er at skipa politiskt tríbýti í Føroyum eftir tí mynstri, sum er í øllum fólkaræðisligum londum á okkara leiðum, og at sleppa kollegialu stýrisskipanini í landsstýrinum. Hvør landsstýrismaður skal í staðin sjálvur taka allar avgerðir á sínum málsøki, og við hesum verður ábyrgdarfestingin greiðari og politiska støðutakanin einfaldari.

Nevndin ætlar, at uppskotið til nýggja stýrisskipan skal koma í staðin fyri stýrisskipanarlógina og lógina um umboðsvald Føroya frá 1948. Lógaruppskotið fevnir ikki bert um stýrisskipanina í sermálum, men ásetir eisini, hvussu innanhýsis skipanin í Føroyum skal virka í málum,

sum eru yvirtikin eftir grein 9 í heimastýrslógini. Tá sermál verða yvirtikin eftir grein 2 í heimastýrslógini, yvirtekur heimastýrið lóggávuveld og fyrisiting og tekur samstundis á seg tær útreiðslur, sum standast av málsøkinum. Eftir grein 9 í heimastýrslógini kann heimildin at löggeva og fyrisita verða givin heimastýrinum innan karmar, sum verða ásettir í rikislógum, uttan at heimastýrið tekur á seg allar útreiðslur. Henda yvirtøkuskipanin er brúkt fyri tey útreiðslukrevjandi skúla-, heilsu- og almannamáluni.

Grein 1 í uppskotinum staðfestir trúbýtið av valdinum: „Í yvirtiknum málum er lóggávuvaldið hjá lögtinginum og lögmanni í felag. Útinnandi valdið er hjá landsstýrinum. Dømandi valdið er hjá dómsvaldinum“.

Lóggávuvaldið

Uppskotið ber í sær, at lögtingsnevndir í framtíðini skulu ikki hava fyrisitingarligt vald.

Nevndin mælir til at broyta verandi mannagongd viðvíkjandi útskriving av lögtingsvali. Eftir galdandi skipan kann lögmaður útskriva lögtingsval, tá 4-ára valskeiðið er úti ella eftir, at tingið hevur samtykt at uppløysa seg sjálv. Nevndin mælir til, at í nýggju stýrisskipanini skulu bæði lögtingið og lögmaður hava heimild til at skriva út nýval. Hetta er sama skipan, sum er í okkara grannaløndum. Endamálið er tað sama, at lögtingið og landsstýrið alla tíðina skulu ansa eftir hvør øðrum og skapa eina javnvág í valdsbýtinum.

Út frá hesum sjónarmiði mælir nevndin eisini til, at reglur verða settar fyri, hvørji størv ein lögtingsmaður kann hava, meðan hann situr á tingi. Lögtingsmenn skulu eftir uppskotinum leggja frá sær øll álitisstørv í nevndum, ráðum o.t., sum eru undir eftirliti landsstýrisins, ella sum landsstýrið hevur valt viðkomandi í. Lögtingsmenn í landsfyrisingini, sum taka avgerðir undir ábyrgd hjá einum landsstýrismanni, skulu eisini fara úr starvinum, meðan teir sita á tingi, og tað sama er galdandi fyri leiðarar á stovnum undir landsstýrinum.

Eftir uppskoti nevndarinnar skal lögtingsformanssessurin ikki longur verða partur í eini samgonguavtalu. Tingið skal koma saman 12 dagar eftir valið at góðkenna valið og at velja lögtingsformann, sum skal sita alt valskeiðið.

Nevndin mælir til, at ásett verður í stýrisskipanarlógini, at tingið verður sett ólavsøkudag kl. 13.00. Tá byrjar tingárið, og tingið situr til næstu ólavsøku, so tingið er saman alt árið. Skrúðgongan á ólavsøku verður eisini lógarfest, og lögtingsformaðurin, ið fær hægstu tign, avger raðfylgjuna í skrúðgonguni. Nevndin hugsar sær, at Føroyar kunnu seta

skrúðgonguna á ólavsøku upp ímóti heiðursmerkjaskipanum hjá øðrum londum.

Nevndin mælir til, at minnilutin á lögtingi fær somu verju sum minnilutin á eitt nú fólkatingi. Eftir uppskotinum skal ein triðingur av tingmonnunum kunna krevja, at fólkaatkvøða verður hildin um mál, sum eru samtykt á lögtingi. Lógirnar fella burtur, um ein meiriluti atkvøður ímóti uppskotinum. Týðandi lógir sum figgjarlógir og lógir um lán, borgan og skatt, kunnu tó ikki fara til fólkaatkvøðu.

Nevndin mælir til at sleppa regluni um meirilutaavgerðir í tinginum. Í framtíðini skulu uppskot verða samtykt við vanligum meiriluta, men tó skal meira enn helmingurin av tingmonnum vera á fundi. eru t.d. 17 tingmenn á fundi, er eitt uppskot samtykt, um tveir atkvøða fyri, ein ímóti og 14 ikki greiða atkvøðu.

Nevndin mælir til, at ein minniluti á tingi skal kunna samtykkja, at lögmaður ella landsstýrismenn skulu svara fyrispurningum frá tingmonnum. Ein triðingur av tingmonnunum skal atkvøða fyri, og somuleiðis kann ein triðingur av tingmonnunum samtykkja, at tingið skal hava orðaskifti um almenn mál.

Løgtingslógir fáa gildi, tá lögmaður hevur staðfest tær. Lögmaður fær sostatt sum higartil sýtingarrætt at seta lögtingssamtyktir í verk, men í uppskotinum til stýrisskipan skal tingið kunna svara aftur við at samtykkja misálit á lögmann, sum so noyðist at leggja frá sær.

Útinnandi valdið

Í landsstýrinum skulu vera lögmaður og í minsta lagi tveir landsstýrismenn. Tá lögmaður skal veljast, mælir nevndin til, at manngongdin verður broytt.

Løgtingsformaðurin skal loysa lögmann úr starvi, tá lögmaður biður um tað, ella hann fær tingsins misálit. Løgtingsformaðurin skal síðan biðja allar flokkar á tingi um uppskot til nýggjan lögmann. Út frá hesum ger hann sær eina niðurstøðu og leggur síðan fyri tingið uppskot til lögmann. Hetta skal gerast í seinasta lagi 10 dagar eftir, at lögmaður hevur lagt frá sær, og tingið skal uttan nevndarviðgerð atkvøða um uppskotið í seinasta lagi fyra dagar seinni. Uppskotið til lögmann kann bert vrakast, um í minsta lagi helmingurin av tingmonnunum atkvøðir ímóti. Verður eitt uppskot til lögmann felt, skal lögtingsformaðurin eftir somu reglum gera nýtt uppskot, og fellur tingið fyra ferðir uppskot til lögmann, skal nýval verða.

Eftir uppskotinum fer lögmaður sostatt ikki frá eftir eitt lögtingsval, uttan so, at hann biður um tað ella fær lögtingsins misálit. Lögmaður

skal sjálvur seta landsstýrisenn í starv og loysa teir úr starvi. Fær ein landsstýrismaður misálit frá tinginum, t.v.s at í minsta lagi helmingurin atkvøðir fyri uppskoti um misálit, skal lögmaður loysa viðkomandi landsstýrismann úr starvi.

Nevndin mælir til, at tann sonevnda parlamentarismen verður sett í gildi í Føroyum. Landsstýrið skal kunna stýra, hóast tað ikki hevur ein meiriluta av tinginum aftanfyrir seg, men atkvøður ein meiriluti av tingmonnunum fyrir misáliti á lögmann, skal hann biðja lögtingsformannin loysa seg úr starvi, og tá fara landsstýrismenninir eisini frá.

Landsstýrið heldur tó fram sum starvsstýri til nýggjur lögmaður er valdur, men lögmaður kann, eftir at hava fingið misálit frá tinginum, innan eina viku brúka sína heimild til at útskriva nýval.

Lögmaður og landsstýrismenn skulu siga tingsessirnar frá sær, meðan teir sita í landsstýrinum.

Nevndin mælir til, at landsstýrið verður broytt til ráðharrastýri. Lögmaður skal býta málsøkini millum landsstýrismennin, og teir taka so sjálvir avgerð á sínum málsøkjum við politiskari og rættarligari ábyrgd. Landsstýrisfundirnir verða eftir hesum eitt samskipandi lið í landsstýrisarbeiðinum. Nevndin mælir til, at mál um landsstýrismenn, sum hava brotið sínar rættarligu skyldur, verða viðgjørd við eitt nevningating.

Nevndir, ráð og stýri, sum hava fyrisitingarligt vald, verða niðurløgd, men tó gevur lógin heimild til, at tað í nærri ásettan avmarkaðan mun í lögtingslóg skal bera til at leggja heimildir til nevndir, stýri og ráð at taka endaliga fyrisitingarliga avgerð. Nevndin mælir til, at landsstýrið í framtíðini skal velja øll umboð í nevndir, ráð og stýri, fyrir at tryggja býtið millum löggevandi og útinnandi valdið. Landsstýrið skal hava alla politiska og rættarliga ábyrgd av fyrisitingini.

Eftir uppskotinum skal ein 3-manna landstýrismálanevnd hava eftirlit við virksemini landsstýrisins. Hevur nevndin illgruna um, at nakað óregluligt er farið fram, kann nevndin krevja, at lögtingsformaðurin setir ein kanningarstjóra, sum skal vera ein óheftur lögfrøðingur. Hann skal gera eina frágreiðing til tingið. Er niðurstøðan, at nakað óregluligt er farið fram, ger lögtingið av, um málið skal fáa politiska ella rættarliga avleiðing fyrir lögmann ella landsstýrismann. Ein triðingur av lögtingsmonnunum kann eisini krevja tílíka kanning.

Dømandi valdið

Í greinini um dømandi valdið verður stutt sagt: „Dømandi valdið er hjá óheftum dómstólum, sum virka smb. rættargangslógini fyrir Føroyar“.

Greinin broytir ikki ta støðu, at dómssvaldið er hjá dómstólum ríkisins, men nevndin vísir á, at dómssvaldið móguliga kann yvirtakast eftir § 9 í heimastýrslógini.

Ymisk viðurskifti

Nevndin mælir til, at stýrisskipanarlógin bert skal kunna broytast eftir somu skipan sum higartil. Samtykkir lögtingið broytingar í stýrisskipanini, kann lögmaður ikki beinanvegin staðfesta uppskotið. Fyrst skulu samtyktu broytingarnar samtykkjast óbroyttar av einum nýggjum lögtingi eftir eitt val, áðrenn lögmaður staðfestir lógina eftir vanligu reglunum.

Nevndin heldur, at trupult er at gera neyva kostnaðarmeting av uppskotinum. Helst verða allar útreiðslurnar hjá lögtinginum á sama støði.

Fyrisitingin av eini skipan við ráðharrastýri verður helst eitt sindur dýrari, men nevndin heldur, at við skilagóðari umsiting eigur at bera til at halda kostnaðinum niðri. Nevndin hugsar sær, at fyrisitingarstovnar, sum hoyra til embætið hjá landsstýrismonnunum, verða lagdir til landsstýrisfyrisitingina. Hugsast kann, at Landsskúlafyrisitingin verður lögð til fyrisitingina hjá landsstýrismanninum í skúlamálum og Almanna-stovan lögð til fyrisitingina hjá landsstýrismanninum í almannamálum.

Verður uppskotið hjá nevndini samtykt, er neyðugt at gera broytingar í øðrum lógum, sum verða ávirkaðar av reglunum í stýrisskipanarlógini. Talan er m.a. um tingskipanina, lögtingslógina um ábyrgd landsstýris- manna, lögtingsvallógina og kommunulógina.

Fult sjálvstýri

Nevndin umrøður eisini stutt, hvørjar stýrisskipanarreglur eru neyðugar afturat, skulu Føroyar hava fult sjálvstýri.

Nevndin vísir á, at skulu Føroyar hava fult sjálvstýri, er ikki neyðugt at broyta grundlóg ríkisins.

Grundlóg má gerast fyri Føroyar. Uppskot nevndarinnar til stýrisskipanarlóg kann brúkast sum grundarlag fyri eini føroyskari grundlóg.

Harumframt er neyðugt at löggeva og skipa fyrisiting av teimum málsøkjum, sum ikki eru yvirtikin og at taka yvir tey málsøki, sum ikki kunnu yvirtakast eftir heimastýrslógini.

Hetta ber í sær, at føroysk fyrisiting má setast á stovn at taka sær av uttanríkismálum, og sendistovur mugu stovnast í teimum londum, har tað er neyðugt.

Stovnsetast má ein føroyskur yvirrættur, sum mál hjá sorinskrivara-

embætinum kunnu skjótast inn fyri, og ein tilnevningarskipan má gerast fyri dómarrar og fulltrúar við sorinskrivara- og yvrrættarembætið. Ákæruvaldið má samstundis skipast sum stovnur undir landsstýrinum.

Skúla-, heilsu- og almannamál mugu endaliga yvirtakast. Fólka-kirkjan má yvirtakast og løgreglan, fongsulsverkið og kriminalforsorgin skal skipast undir landsstýrinum. Loftferðslueftirlit, radiosamferðsla, vitaverk, skipaefirlit og borgarliga tilbúgvingin má skipast undir landsstýrinum, sum eisini má taka sær av fyrisingini í persóns-, familju- og arvrættarligum málum.

Harumframt má avtala fáast við Danmark ella annað land um tænastur, sum ikki kunnu setast á stovn í Føroyum. Her er talan um eitt nú sjúkrahúsviðgerðir, útbúgvingar, sendistovur og ymisk fyrisingarøki, sum trupult verður at seta á stovn í einum lítlum landi sum Føroyum.